

דבריהם הם זיכרונם – תורת חכמי ישראל ביום פטירתם

נתנאל אוירבך

י"ג תשרי

הרב עקיבא איגר

חילול שבת על מי שלא ישמור שבת

בתאריך י"ג תשרי חל יום פטירתו של הרב עקיבא איגר, שנפטר בתאריך זה בשנת תקצ"ח (1837). הרב כיהן ברבנות העיר פוזנא, בה ייסד בית-חולים ובעת מגיפת הכולרה תיקן תקנות בשמירה על ההיגיינה לצד השמירה על תפילות הימים הנוראים כסדרן. כתביו של הרב מכונים בספריו שו"ת רבי עקיבא איגר, חידושים על הש"ס והגהות על התלמודים. הרב נודע בחריפותו ובהבחנתו הלוגית המשתקפות בכתביו הדורשים עיון רב.

פיקוח נפש דוחה שבת¹, ובגמרא² הובאו לכך מקורות שונים, ונעמוד על שני מקורות שיש להם השלכה הלכתית. אחד המקורות שהובאו כמקור להיתר עשיית מלאכה בשבת במקום של פיקוח נפש הוא: "ושמרו בני ישראל את השבת, אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה"³. מקור נוסף שהובא: "וחי בהם ולא שימות בהם". אמנם, בדברי הגמרא מובא שכל המקורות ניתנים לדחייה חוץ מן המקור האחרון, 'וחי בהם', אך מכל-מקום מצאנו שהפוסקים התייחסו למקור 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'.

לדוגמה: האם מחללים שבת עבור הצלת עובר המצוי בסכנה? הרמב"ן⁴ הביא בכך מחלוקת שיסודותיה ביחס בין שתי המקורות להיתר חילול שבת במקום פיקוח נפש - מצד אחד עובר שעוד לא יצא לאוויר העולם אינו נפש וא"כ אם המקור להיתר חילול שבת במקום סכנה הוא מהפסוק אשר יעשה אותם האדם וחי בהם אזי אין לחלל שבת אלא על אדם שהוא נפש ולא על עובר. לעומת זאת, אם ההיתר מהמקור 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' אזי יש לחלל שבת גם על עובר המצוי בסכנה⁵.

שאלה נוספת העומדת למבחן בין שני מקורות ההיתר היא, האם יש לעשות מלאכה בשבת עבור אדם שידוע לנו שהוא לא ישמור שבת? לדעת אור החיים⁶, אין לעשות מלאכה עבורו שכן סיבת ההיתר היא 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' ואדם זה לא ישמור שבתות וא"כ אין כל היתר לחלל עליו שבת כעת. אך העיר עליו המנחת חינוך⁷, כיון שלמסקנה התקבל מקור ההיתר של 'וחי בהם' אזי יש לעשות מלאכה בשבת להצלת אדם שידוע שלא ישמור שבתות בעתיד.

¹ יומא (פה ע"א-ע"ב).

² להסברת ביטוי זה, 'אמרה תורה', ראו: הרב איסר יהודה אונטרמן (שבט מיהודה, עמוד סב-סג).

³ רמב"ן (תורת האדם, שער המיחוש עניין הסכנה אות ד; נידה מד ע"ב).

⁴ הנצי"ב (מרומי שדה, יומא פב ע"א ד"ה שם במשנה; שם פה ע"ב ד"ה שם ודשמואל; העמק שאלה, שאילתא קסז ס"ק יז).

⁵ אור החיים (שמות לא, טז).

⁶ מנחת חינוך (מצווה לב מוסך השבת אות לט).

דבריהם הם זיכרונם – תורת חכמי ישראל ביום פטירתם נתנאל אוירבך

בעניין זה נשתמרה חלופת מכתבים⁷ מרתקת בין הרב עקיבא איגר לרב מאיר פוזנר, שעסקו בשאלה האם יש לחלל שבת להצלת אדם שלא ישמור שבת? ציר המחלוקת מתפצל לשני מוקדי דיון - היחס למקור 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' אל מול המקור 'וחי בהם'. וכן הם עסקו בשאלה עמוקה, מה ערך חיי האדם ללא קיום מצוות?

לדעת רבי עקיבא איגר, יש לחלל שבת גם עבור מי שלא ישמור אותה בעתיד, כגון 'תינוק שנשבה' שאינו יודע עניין שבת, וכן מותר ליילד בשבת אישה מומרת שהתעברה מגוי אף שבוודאות הבן שיוולד לא ישמור שבת.

הרב מאיר פוזנר סירב לקבל את דברי רבי עקיבא איגר, ולדבריו אין היתר לחלל שבת על מי שלא ישמור אותה בוודאות. הוא מסתייע מהמקור 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה', שאם לא ישמור שבתות עתידיות אין היתר לחלל עליו כעת את השבת. הוא מעיר, שאף שאמרו בגמרא שלמקור זה יש דחייה, מכל-מקום יש להתייחס למקור זה מבחינה הלכתית שכן גם המצדדים במקור 'וחי בהם' יודו לדין זה.

רבי עקיבא איגר השיב, שאין הכרח לקבל את ההנחה שהסוברים את המקור 'וחי בהם' יקבלו דין זה. יתרה מכך הוא טען, אם נכונים דברי הרב פוזנר שיש היתר לחלל שבת רק על מי שישמור אותה, אזי עולה מכך שעיקר קיום האדם הישראלי הוא בשל קיום המצוות ואם לא כן הרי שניתן להורגו, דבר שלא מתקבל על הדעת שהרי חיי האדם הינם ערך מרכזי כשלעצמם גם ללא שמירת התורה והמצוות: "התורה חסה על נפש מזרע ישראל, הכא נמי נימא דהותר חילול שבת כדי להחיות נפש מזרע ישראל".⁸

נמצא א"כ, שהמקור 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' אינו נפסק להלכה, שכן יש ערך לחיי האדם כשלעצמם גם כשלא ישמור שבתות עתידיות, כפי שהוכיח הביאור הלכה⁹ מדינים שונים בהם עיקר השיקול הוא הצלת חיי האדם כשלעצמם ללא כל קשר לקיום מצוות עתידיות, כגון הצלה בשבת של תינוק יהודי הנמצא בעיר שרובה גויים שגם לאחר הצלתו ישנה ודאות שהוא לא ישמור מצוות שהרי הוא 'תינוק שנשבה',¹⁰ וכן מן הדין שעושים מלאכה בשבת עבור הצלת חרש ושוטה שאינם בני קיום מצוות, וכן מהדין שיש לעשות מלאכה בשבת עבור חיי שעה, היינו שהאדם אותו מצילים לא יוכל לחיות עד לשבת הבאה או להמשיך ולקיים מצוות כי חייו יסתיימו מיד לאחר הצלתו, דינים המלמדים אותנו שהשיקול העיקרי הוא 'וחי בהם'.

לאור הגדרה זו פסק הרב שמעון גרינפלד,¹¹ שמותר למול בשבת תינוק הנולד לאבא יהודי המחלל שבת בפרהסיא, ולמרות שהתינוק לא ישמור תורה ומצוות, מכל-מקום ניתן למול אותו בשבת, שכן המקור 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' אינו נפסק להלכה, אלא העיקר קיום נפש מישראל.

⁷ בית מאיר (או"ח סימן של).

⁸ חידושי רבי עקיבא איגר (יומא פה ע"ב).

⁹ ביאור הלכה (סימן שכט סעיף ד ד"ה אלא).

¹⁰ כ"כ: שו"ת חתם סופר (או"ח סימן פג; חו"מ סימן קעז); שו"ת מהר"ם שיק (או"ח סימן קמא); מנחת חינוך (מצווה לב מוסד השבת אות לט).

¹¹ שו"ת מהרש"ג (או"ח סימן נג).

דבריהם הם זיכרונם – תורת חכמי ישראל ביום פטירתם נתנאל אוירבך

כאמור, הרב מאיר פונזר לא קיבל דעה זו ולטענתו אין לעשות מלאכה בשבת עבור הצלת יהודי שלא ישמור תורה ומצוות בעתיד. לדבריו, אין ערך לחיים כשלעצמם ללא שמירת התורה והמצוות, ולכן גם הסוברים את המקור 'וחי בהם' מודים לכך שיש להציל בשבת רק מי שישמור אותה בעתיד. סיוע לדבריו ניתן לראות אצל הרב אברהם בן מרדכי הלוי,¹² ראש רבני מצריים שאסר ליילד בשבת אישה צדוקית משום שהבן לא ישמור שבת. בתשובתו הוא דחה כל אפשרות של חילול שבת עבור מי שאינו עתיד לשמור שבת. לדבריו, גם מן המקור 'וחי בהם' ניתן ללמוד שיש לעשות מלאכה בשבת רק עבור מי ששומר תורה ומצוות, שכן אין ערך לחיים ללא שמירת התורה והמצוות. יש לסיים בדברי הרב משה שטרנבוך,¹³ שכתב להבחין בין הדורות הקודמים לדור שלנו, בו פועלים ארגוני חזרה בתשובה, ויתכן מאוד שאף אדם שכעת אינו שומר תורה ומצוות יחזור בתשובה דרך ארגונים כאלו, ולכן יש לחלל עליו שבת משום 'כדי ישמור שבתות הרבה'.

ואשר שאל בני חביבי אם טוב בעיני לננות אלו פסקים ואלו כתבים... נתיישבתי שאפשר לא יכון שם פסקים, שנראה כאלו הלכה פסוקה היא אצלי ואין אחריה כלום, ולא על דבר זה נתרציתי לכם להדפיסם, כי תמיד מיראי הוראה אנכי, ודי אשר הוצרכתי להשיב לשואלי, מדאגה שבל אהיה בכלל כל מי שהגיע להוראה ואינו מורה, וגם בכל זה סמכתי שהרב השואל יעיין ויבדוק בדברי ויבחור, וגם פעמים רבות לא סיימתי כלל בהחלטה מטעם זה, אבל שיהיה נראה כאלו פסקיה למילתיה, ויבואו לסמוך עלי בלתי בחון אותם בעת הצורך עפ"י החקירה בש"ס ופוסקים, חלילה לי כזאת לקבל עלי אחריות דעלמא גם אחרי קצי ומידת ימי... על כן חוששני ששם זה יתן עוד מקום יותר לכך, ולא ניחא לי בשם זה... אבקשך בני ידידי לפקוח עין על זה שיהיה נדפס על נייר יפה דיו שחור ואותיות נאותות, כי לדעתי הנפש מתפעלת והדעת מתרווחת והכוונה מתעוררת מתוך הלימוד בספר נאה ומהודר, וההיפוך בהפכו אם הכתב מטושטש, והוא כמעט כדרך מה שאמרו ז"ל כל הקורא בלא נעימה כו' ונתתי להם כו' ומשפטים בל יחיו בהם, כי אלו מעירים ומשמחים הנפש, והכוונה נכונה עם השמחה אל הדבור הן כמו נשמה וחיות אל הגוף.

(שו"ת רבי עקיבא איגר, הקדמה)

¹² שו"ת גינת ורדים (או"ח כלל ג סימן א).
¹³ שו"ת תשובות והנהגות (ח"ו סימן צ).